

УДК 378-026.15:34

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9\(27\)-740-757](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-740-757)

Остапенко Олена Геннадіївна к.ю.н., доцент кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, проспект Науки, 9А, м. Харків, 61166, тел. (050) 402-61-91, <https://orcid.org/0000-0001-5795-4276>

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО (ПРИ ВИВЧЕННІ/ВИКЛАДАННІ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН)

Анотація: формування конкурентоспроможного на ринку праці кваліфікованого фахівця, наділеного усіма необхідними компетентностями вимагає наявності у нього таких особистих якостей як активність, ініціативність, інтелектуальна та духовна розвиненість, високий рівень культури та свідомості, а також творчість та креативність, особливо необхідні при вирішенні професійних завдань. Для творення такої особистості сучасна освіта та навчальні заклади нового типу використовує сучасні освітні технології та інтерактивні методи навчання в умовах творчої взаємодії, партнерства, з урахуванням індивідуальних якостей здобувача освіти. Вивчення правових дисциплін, як і їх викладання, вимагають пошуку оптимальних підходів і технологій навчання, застосування інноваційних методів навчання в умовах глобалізації, появи нових галузей права з урахуванням міждисциплінарних зв'язків. Освітній процес повинен бути орієнтований на розвиток технології роботи з правовою інформацією (яка повинна бути достовірною), що дозволить сформувати у майбутніх юристів професійні компетентності для розв'язання практичних проблем у технологічно орієнтованому суспільстві. Слід також враховувати ціннісні орієнтири цього процесу, звернені на особистість майбутнього юриста, здатного самостійно збирати, аналізувати та обробляти правову інформацію, ухвалювати рішення, застосовуючи набуті знання на практиці. Розвиток креативності у студентів-юристів пов'язаний із використанням в освітньому процесі активних методів навчання, таких як вправи з розв'язування проблем та моделювання, що дозволяють здобувачам освіти застосовувати свої знання до проблем реального світу та розвивати навички критичного мислення. Також розвивати креативність можна за допомогою гостьових лекцій, програм навчання за кордоном та онлайн-курсів.

Важливість креативності для юристів обумовлена наступними факторами. По-перше, юристи повинні вміти придумувати нові та інноваційні

аргументи, щоб вигравати справи; по-друге, знаходити творчі рішення складних правових проблем; по-третє, адаптуватися до нових законів і правил, які постійно змінюються.

Ключові слова: освіта, юридична освіта, правові дисципліни, конституційне право, креативність, творчість.

Ostapenko Olena Gennadiivna PhD in Law, Associate Professor of the Department of Legal Regulation of the Economics of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (050) 402-61-91, <https://orcid.org/0000-0001-5795-4276>

DEVELOPING CREATIVITY IN THE HIGHER EDUCATION EDUCATIONAL PROCESS (IN THE STUDY/TEACHING OF LEGAL DISCIPLINES)

Abstract. Shaping a competitive and competent professional in the labor market requires the development of essential qualities such as activity, initiative, intellectual and spiritual development, high level of culture and consciousness, as well as creativity, which are particularly important in solving professional tasks. To create such an individual, modern education and new-type educational institutions use modern educational technologies and interactive teaching methods in conditions of creative interaction and partnership, taking into account the individual qualities of the student. The study of legal disciplines, as well as their teaching, requires the search for optimal approaches and teaching technologies, the application of innovative teaching methods in the context of globalization, the emergence of new branches of law, taking into account interdisciplinary connections. The educational process should be oriented towards the development of technology for working with legal information (which must be reliable), which will allow future lawyers to form professional competencies for solving practical problems in a technology-oriented society. It is also necessary to take into account the value orientations of this process, focused on the personality of the future lawyer, who is able to independently collect, analyze and process legal information, make decisions, applying the acquired knowledge in practice. The development of creativity in law students is associated with the use of active teaching methods in the educational process, such as problem-solving exercises and simulations, which allow students to apply their knowledge to real-world problems and develop critical thinking skills. Creativity can also be developed through guest lectures, study abroad programs, and online courses.

The importance of creativity for lawyers is due to the following factors. Firstly, lawyers must be able to come up with new and innovative arguments to win cases; secondly, to find creative solutions to complex legal problems; thirdly, to adapt to new laws and regulations that are constantly changing.

Keywords: education, legal education, legal disciplines, constitutional law, creativity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах креативність не є рисою виключно представників творчих професій. За даними дослідження Всесвітнього економічного форуму креативність стане однією з трьох найважливіших навичок, які роботодавці цінуватимуть у своїх працівниках [1]. За Лісабонською декларацією «Університети Європи після 2010 року: різноманіття при єдності цілей» (2007 р.) [2] передбачалося створення нових та удосконалення існуючих закладів вищої освіти як інституційного середовища, де заохочується розвиток творчості, креативне мислення та інновації. Відповідно, заклади вищої освіти в умовах побудови навчальних закладів нового типу повинні формувати креативну компетентність як здатність особистості до варіативності, гнучкості, інноваційної інтелектуальної діяльності, що передує процесу творчої дії. Процес реформування юридичної освіти в Україні в умовах сьогодення триває у контексті стандарту змісту і методик викладання юридичних дисциплін. Формуються засади набуття здобувачами освіти правничих навичок, обізнаності з питань етики та прав людини, усвідомлення фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини [3, с. 8]. В умовах сьогодення набуття виключно спеціальних професійних знань не є достатнім для того, щоб відповідати критерію конкурентоспроможності як фахівця. Для цього слід розвивати такі особисті здібності, що найбільшою мірою розкривають індивідуальність і творчий потенціал людини. Формування такої якості як креативність дозволяє особі ефективно адаптуватися до мінливих умов життя, бути готовою до змін, відмовлятися від стереотипів і є передумовою її успішної самореалізації у професійній діяльності. Отже, головною метою вищої освіти стає підготовка кваліфікованого фахівця, здатного не тільки практично застосовувати набуті компетентності (знання, вміння й навички), але й ухвалювати нестандартні оригінальні рішення у майбутній практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сутності та змісту креативності, творчості, творчих здібностей, творчої діяльності і предметом досліджень багатьох вітчизняних (І. Волощук, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Клименко, Є. Лузік, С. Максименко, В. Моляко, В. Роменець, О. Савченко, С. Сисоєва, та ін.) і зарубіжних (Дж. Гілфорд, А. Маслоу, К. Роджерс, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Е. Торренс та ін.) вчених. Окремі питання застосування інноваційних методів навчання та фахової підготовки майбутніх юристів розглядалися у працях О. Абдалова, А. Алексюк, Н. Артикуца, О. Браткова, О. Василенко, В. Владимірова, О. Галиця, І. Доброскок, В. Докучаєва, В. Ільїн, Г. Коцур, В. Кремень, М. Лисенко, В. Луппа, Ю. Марченко, С. Нікітчина,

С. Пролєєв, П. Саух та ін. Водночас питання розвитку креативності в юридичній освіті були лише фрагментарними.

Метою статті є аналіз наукових підходів до розвитку креативності підчас здобуття вищої, зокрема юридичної, освіти, що деталізується у таких завданнях: визначення сутності «креативності» та складу структурно-компонентного складу креативних здібностей учнів (здобувачів освіти); характеристика засобів активізації та формування креативності здобувачів освіти та викладачів; пошук ефективних технологій формування креативності при вивченні та викладанні правових дисциплін.

Виклад основного матеріалу. В умовах розбудови української державності формування творчої особистості фахівця як компетентного, активного, ініціативного, творчого, інтелектуально і духовно розвинутого члена суспільства є одним із ключових завдань сучасної освіти і навчальних закладів нового типу. Творення зазначених якостей, що є одним із основних завдань закладів вищої освіти, забезпечується використанням як елемента нових сучасних освітніх технологій креативних методів навчання, що сприяють загальному розвитку особистості, формуванню її високої культури (в тому числі правової), індивідуального досвіду та творчих здібностей [4, с. 98; 5, с. 210]. Тому, на думку науковців, навчально-виховна система повинна базуватися на позиціях гуманізму, що визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і вияв усіх здібностей [5, с. 210].

Зазвичай креативність найчастіше досліджується у контексті творчості, у нерозривному зв'язку з категорією «творчі здібності». Відмінність у розумінні термінів «творчість» і «креативність» окремі науковці вбачають у результативності діяльності, оскільки «творчість – це процес творчої роботи, що передбачає створення якісно нового продукту, пошук нового, нестандартного вирішення завдання, тобто це діяльність, спрямована на процес і результат [Цит. за 6, с. 11]. Як вказують К. Балахтар і А. Москальова, креативність включає мислення, спрямоване на продукування ідей чи продуктів, які є у певній мірі новими (novel), та цінними [6, с. 12].

Аналізуючи різноманітні підходи зарубіжних і вітчизняних вчених до визначення креативності, дослідниці пропонують такі характеристики згаданого явища: 1) універсальна творча здібність, що характеризується оригінальністю, гнучкістю (Guilford, 1967); 2) процес переконструювання елементів в нових комбінаціях (Mednick, 1962); 3) здатність народжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання або постановки нових проблем (Гнатко, 1994); 4) «здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення у нестандартних ситуаціях, це спрямованість на відкриття нового і здатність глибоко усвідомлювати свій досвід» (Fromm, 1959), «...здатність суб'єкта виявляти нові рішення проблем, залучення в життя нового для людини...»,

адже «...креативність є сила, яка сприяє позитивній самооцінці і забезпечує саморух індивіда у його розвитку» (Роджерс, 1990) [6, с. 12]. Поєднуючи окремі із запропонованих концепцій, І. Дичківська, наприклад, визначає креативність як стійку властивість індивіда, що обумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність; рівень творчої обдарованості, здатності до творчості [7, с. 333]. На думку О. Є. Антонової, креативність не є певною творчою здібністю чи їх сукупністю, а є здатністю до творчості, коли творчі можливості особистості виявляються в мисленні, спілкуванні, почуттях, різних видах діяльності, характеризуючи в цілому або окремі її сфери; така здатність виявляється у продукуванні незвичних ідей, швидкому пошуку вирішення проблемних ситуацій через відхід від традиційних схем мислення, і є найважливішим і відносно незалежним чинником обдарованості [8, с. 28]. С. Сисоєва, навпаки, креативність вважає фундаментом творчої особистості, «детермінантою якої виступає творча активність індивіда». Вона забезпечує функціонування актуальної зони творчої діяльності людини і може виявлятися в кожного різною мірою, бо залежить від засобів реалізації, джерела походження, рівня усвідомлення, стійкості тощо; і в сукупності забезпечує інноваційно творчу діяльність особистості [9, с. 245].

Ч. Томпсон вважає креативність здатністю однаково дивитись на одну й ту саму річ, але бачити щось зовсім інше. Автор зауважує, що кожній людині притаманна креативність, що дозволяє описати інтелектуальну діяльність особистості [10, с. 18]. Креативна людина здатна збирати інформацію й ухвалювати на підставі такої зібраної інформації рішення, вона спроможна відчувати й усвідомлювати навколишній світ і розуміти бажані чи необхідні напрямки його вдосконалення або зміни. Тому не можна не погодитися з висновком О. В. Маркової та Т. Г. Шматок, що творча діяльність здобувачів освіти може розглядатися як уміння усвідомити власний досвід, аналізувати та критично його оцінювати, а також пізніше використовувати для пошуку нового, сучасного, новаторського продукту. Відповідно, утворення такого продукту вимагає від викладачів креативності через створення нових методів, засобів та підходів у викладанні [4, с. 98].

Виходячи з викладеного, можемо зробити висновок, що формування креативності здобувача освіти нерозривно пов'язано із креативністю викладача. Креативна педагогічна діяльність спрямована на розвиток (формування) творчості та творчої особистості, орієнтована на використання інноваційних педагогічних технологій, що забезпечують особистісне зростання та розвиток творчого потенціалу вихованців [11, с. 14].

Водночас неможна заперечувати наявність перешкод для творчості у навчальному процесі, наприклад, у випадку спрощення навчальної програми чи заниження вимог до учнів внаслідок пристосування вчителів до шкільних

пріоритетів контролю й ефективності, що призводить до обмеження доступу учнів до людських знань (за Ліндою МакНейл це «defensive teaching» [12, с. 157]). За концепцією креативної освіти А. І. Сологуба, впровадження креативної педагогічної системи забезпечить творення духовно багатої, соціально активної, толерантної, фізично розвиненої творчої особистості. Креативна освіта передбачає розвиток творчості здобувача освіти шляхом залучення їх до активних досліджень, що підсилюють їхню суб'єктивну позицію та сприяють набуттю нових знань. Основною ідеєю креативної педагогічної системи є творча свобода здобувачів освіти, коли вони перетворюються з об'єкта творчої дії на суб'єкта і головну дійову особу. В організації креативного навчання роль викладача переорієнтована з інформатора на фасилітатора [13, с. 34].

У цьому аспекті спостерігаємо зв'язок з ідеями гуманістичної педагогіки, в якій педагог виступає не засобом, а визначальним чинником навчального процесу, соратником і супутником учня на шляхах пізнання. Особистий вплив на особу, яка здобуває освіту, надання їй допомоги у навчальному процесі, сприяння виявленню креативності забезпечуються застосуванням принципів індивідуалізації та диференціації. На думку науковців, критеріями здібностей учнів до творчої діяльності є застосування нових підходів до розв'язання навчальних проблем, комплексне і варіантне використання у навчальній практичній діяльності всієї сукупності теоретичних знань і практичних навичок, бачення нової проблеми у зовні знайомій ситуації, знаходження варіативних шляхів її розв'язання; застосування науково-доказового вибору дій у конкретній навчальній ситуації; проведення систематичного самоаналізу власної діяльності дослідницької роботи з творчого узагальнення власного досвіду, досвіду, інших; прояв гнучкості під час обирання оптимального рішення у нестандартних ситуаціях [14, Цит. за 15, с. 264; 16].

Як зазначає Т. В. Воробйова, до структурно-компонентного складу креативних здібностей учнів початкової школи слід віднести продуктивну уяву, креативне мислення й інформаційну грамотність. Так, продуктивність уяви визначається насамперед володінням такими вміннями, як створювати нові образи; встановлювати нові (іноді несподівані) зв'язки між об'єктами, явищами, поняттями; долати психологічну інерцію мислення. Креативне мислення, яке визначає творчу спрямованість усіх видів діяльності учнів, – це синтез елементів творчого мислення (як здатності до генерування нових і вдосконалення вже існуючих ідей та об'єктів, пошуку альтернативних шляхів вирішення навчальних завдань) і критичного мислення (яке зумовлює здатність школяра аналізувати, оцінювати інформацію, самостійно обирати оптимальні варіанти, шляхи вирішення завдань). На думку автора, такий симбіоз мисленнєвих актів є запорукою не лише успішного розв'язання

навчальних завдань, а й тих завдань, які виникають у реальному житті. Інформаційну грамотність дослідниця пов'язує із володінням базовими прийомами пошуку, аналізу, продуктивного опрацювання та представлення інформації, від яких значною мірою залежить ефективність творчої діяльності. Сформованість зазначених компонентів характеризується наявністю вмінь, які визначають якісний показник за кожним критерієм. Наприклад, продуктивність уяви учня початкової школи полягає у здатності створювати нові образи, долати психологічну інерцію мислення, встановлювати нові зв'язки; сформованість креативного мислення – у здатності до генерування і вдосконалення ідей, об'єктів, рішень тощо, аналізу, оцінювання та обґрунтованого вибору оптимальних варіантів і напрямів діяльності, побудови власних суджень і прийняття самостійних рішень; а інформаційна грамотність молодшого школяра забезпечується вміннями пошуку та добору необхідної інформації, її продуктивного опрацювання і перетворення. Для досягнення мети із формування креативних здібностей пропонується робити це цілеспрямовано у процесі вивчення загальноосвітніх дисциплін, використовувати спеціальні додаткові програми, проводити позаурочні заняття [17, с. 9-10]. З урахуванням змісту запропонованих дослідницею складників креативних здібностей вважаємо за можливе їх використовувати і для вищої школи.

У процесі підготовки фахівця у закладі вищої освіти розвиток професійних умінь і творчих здібностей відбувається на репродуктивному, репродуктивно-творчому, творчо-репродуктивному й творчому рівнях. На першому етапі здобувачі освіти працюють за регламентованими інструкціями і правилами, шаблонами й стандартами і надають перевагу роботі за підказкою; на другому – здатні задовільно вирішувати типові проблем і ситуації; на третьому мають достатньо сформовану систему знань, умінь і навичок, які дають змогу в основному успішно вирішувати нестандартні ситуації та виконувати професійні функції; на найвищому четвертому рівні здобувачі освіти виявляють виражену професійну спрямованість особистості, добре розвинуті професійні вміння, їм властивий пошук інноваційних методик, засобів і прийомів роботи [18, с. 47].

Навчання повинно забезпечувати оптимальні передумови для само-реалізації здобувача освіти, розкриття всіх його природних задатків, здатності до свободи, відповідальності та творчості, і бути невід'ємною складовою змісту навчальних дисциплін, органічно доповнювати навчальний процес у позааудиторній роботі для забезпечення єдності знань, умінь і навичок здобувачів освіти та розвиток їхніх творчих можливостей. Ефективний розвиток творчих здібностей пов'язаний з індивідуально-психологічними особливостями здобувачів освіти – розвитком їх пам'яті, уяви, фантазії, і потребує формування та підтримки інтересу до виконання певного виду

роботи при дотриманні дидактичних принципів як науковості, свідомості, зв'язку теорії з практикою, систематичності, наочності навчання, прагнення до міцності знань і навичок [18, с. 49].

Не можна не погодитися з думкою О. Ярошинської, що особливостями креативної педагогічної діяльності є партнерський характер стосунків між викладачем і здобувачем освіти, а основним елементом навчального процесу виступає інформація, за допомогою якої здобувач освіти будує власне уявлення про оточуюче середовище [19, с. 116-117]. Формування креативності у навчально-пізнавальній діяльності здобувачів освіти повинно відбуватися у процесі вирішення актуальних практичних і фахових проблем, під час пошуку нестандартних варіантів їх вирішення шляхом ухвалення самостійних рішень. Для дискусій, обговорень, виконання творчих завдань (наприклад, презентацій), науково-дослідної роботи (написання тез, наукових статей, конкурсних робіт) вибір тематики повинен відбуватися з підставі принципів добровільності та ініціативності вибору.

Відповідно, творчі особистісні якості здобувачів освіти розвиваються при застосуванні інноваційних форм навчально-виховної роботи, використанні сучасних технологій, зокрема, особистісно зорієнтованих, проектних, інтерактивних, ігрових, інформаційно-комунікаційних тощо, що активізують їх інтелектуальний і творчий потенціал. Ефективними методами і прийомами розвитку творчих здібностей здобувачів освіти є стимулювання інтересу, цікаві аналогії, емоційне переживання, розвивальні ігри, метод відкриття, ситуації з можливістю вибору, підвищення стимулюючого впливу змісту навчального матеріалу тощо. Такі технології допомагають формувати такі особисті креативні якості як фантазія, натхнення, ініціатива, нестандартність, наявність власної точки зору. Розвиток творчої активності здобувача освіти передбачає створення умов до самостійного пошуку ним аргументованої відповіді, брати участь в обговореннях різноманітних ідей, що є можливим за наявності доброзичливих стосунків і потребує урахування індивідуальних інтересів, мотивів і бажань здобувачів освіти. Інтерактивні технології спряють процесу осмислення змісту прочитаного, визначення основної думки, ключової ідеї та виробленню вмінь свідомого застосування знань на практиці [18, с. 49-50]. Викладач у цьому випадку виступає координатором і консультантом (а не просто контролює процес), водночас виявляє труднощі, які виникають у здобувачів освіти, прогалини у їхніх знаннях, реалізуючи індивідуальний та диференційований підходи до їхнього навчання [20].

Активному залученню здобувачів освіти до процесу навчання є створення творчої атмосфери, в якій здобувачі освіти вільно розмірковують, можуть робити певні відкриття, усвідомлюючи важливість здобутих знань, що забезпечить формування висококваліфікованого фахівця, готового до майбутнього розв'язання проблем та ухвалення виважених рішень.

Встановленню міжпредметних зв'язків та реалізації предметних компетенцій у навчальному процесі сприяє використання технічних засобів навчання. Наприклад, мультимедійні презентації є, з одного боку, дидактичним матеріалом, з іншого – ілюстрацією слухового й зорового сприймання завдання, узагальненою схемою теоретичного матеріалу. Сьогодні, в умовах переважно дистанційного навчання відеолекції також сприяють покращенню процесу засвоєння інформації. Крім того, відеолекції, інтерактивні підручники, цікаві навчальні програми з кращими професорами країни і світу доступні здобувачам освіти, де б вони не знаходилися. І педагог повинен мінімізувати роль суто джерела інформації, він має прагнути стати «джерелом духовного та інтелектуального імпульсу, котрий спонукає до дії» [21].

При викладанні та вивченні правових дисциплін формуванню креативності здобувачів освіти сприяє використання різноманітних інтерактивних технологій навчання, особливо тих, які спрямовані на вирішення проблем, ситуаційних завдань, застосування кейс-методів, мозкового штурму тощо. Слушною є позиція Н. В. Артикуци про те, що високу ефективність навчального процесу на юридичному факультеті закладу вищої освіти забезпечує застосування таких методів, форм і прийомів навчальної роботи, як: аналіз помилок, колізій, казусів; аудіовізуальний метод навчання; брейнстормінг («мозковий штурм»); діалог Сократа (Сократів діалог); «дерево рішень»; дискусія із запрошенням фахівців; ділова (рольова) гра (здобувачі освіти перебувають у ролі законодавця, експерта, юрисконсульта, нотаріуса, клієнта, судді, прокурора, адвоката, слідчого); «займи позицію»; коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; майстер-класи; метод аналізу та діагностики ситуації; метод інтерв'ю (інтерв'ювання); метод проектів; моделювання; навчальний полігон; PRES-формула (від англ. Position–Reason–Explanation or Example–Summary); проблемний (проблемно-пошуковий) метод; публічний виступ; робота в малих групах; тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та інші» [22]. Іншою інноваційною тенденцією є гейміфікація навчання. З традиційних словесних методів, наприклад, для лекцій доцільно обирати формат проблемних, «перевернутого класу», а для забезпечення міждисциплінарного зв'язку між освітніми компонентами, особливого значення можуть набувати бінарні уроки з метою встановлення наочних міжпредметних зв'язків.

Ключовою при вивченні правових дисциплін є технологія вирішення проблем, що дозволяє розвивати навички самостійного їх вирішення. Етапами вирішення проблеми є: 1) з'ясування її сутності, пошук усіх можливих варіантів вирішення; 2) аналіз можливих наслідків кожного варіанта; вибір оптимального варіанту вирішення; 3) якщо перший варіант рішення виявився неефективним, спробувати інший і розпочати все спочатку. При вивченні

окремих правових дисциплін, наприклад, міжнародного публічного права, при роботі із здобувачами освіти старших курсів можливо застосовувати технологію кейс-методу – активного проблемного ситуаційного аналізу чи ситуативного навчання на конкретних прикладах, що дозволяє наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності фахівця. Це можуть бути практичні кейси, які відображають абсолютно реальні життєві ситуації; навчальні кейси, основною задачею яких виступає навчання; науково-дослідницькі кейси, орієнтовані на здійснення дослідницької діяльності.

При вивченні, зокрема, процесуальних галузей права ефективним інтерактивним прийомом є ділова гра, моделювання, що дозволяють комплексно розглянути певну ситуацію з різних напрямків, аналізуючи доводи різних команд (груп), прогнозуючи поведінку інших та виявляючи прогалини у власній підготовці. Досвід рольової гри ефективно сприяє формуванню умінь установлювати психологічний контакт, будувати комунікацію, діяти відповідно ситуації, розвиває навички слухання. Рольова гра дозволяє відтворити, змоделювати професійну діяльність юриста та спілкування у ній, активізує, інтенсифікує та стимулює навчальну діяльність і спілкування, дає змогу випробувати себе у різних типах рольової поведінки, скорочує відстань між навчанням і реальними життєвими ситуаціями, вчить контролювати почуття й емоції та виражати їх, а також дозволяє розширити і поглибити процес професійного самовизначення, самовдосконалення і творчого розвитку здобувачів освіти [23; 24, с. 192].

Застосування інноваційних технологій навчання дозволяє орієнтуватися на особистість здобувача освіти, його безпосередню та свідому участь у саморозвитку, отримання якісних знань, професійних умінь творчо розв'язати конкретні проблеми, формування компетентності. Активна взаємодія всіх учасників освітнього процесу є передумовою інтерактивного навчання, що виявляється у співнавчанні, взаємонавчанні (колективному, груповому, навчанні у співпраці), де і здобувач вищої освіти, і науково-педагогічний працівник є рівноправними учасниками освітнього процесу. Інтерактивне навчання передбачає використання методу моделювання різноманітних правових ситуацій, комплексне розв'язання проблеми на основі всебічного аналізу останньої, використання рольових ігор та інших інноваційних методів навчання [25, с. 124].

Отже, розвиток креативності здобувача освіти тісно пов'язаний із творчим підходом і креативністю викладача, який разом зі здобувачами освіти знаходиться у процесі творчого пошуку, а продуктивність пізнавальної діяльності здобувача освіти залежить від рівня обізнаності викладача у питаннях курсу, який він викладає, його зацікавленості проблематикою дисципліни та педагогічної майстерності. Нестандартний і дуже креативний

підхід у викладанні курсу конституційного права спостерігаємо у «Практикумі з Конституційного права України» [26] д.ю.н., проф. Нестеровича В.Ф., який при формулюванні завдань відійшов від стандартного підходу, коли завдання – практична ситуація (у переважній більшості правових дисциплін) – сформульовано як фабула справи (зазвичай на підставі якогось реального судового рішення), за якою необхідно сформулювати обґрунтовану, засновану на законодавстві відповідь. У зазначеному Практикумі є завдання: 1) розрахункові – юридичні рівняння, які реально передбачають внесення цифрових даних і здійснення розрахунку за наданими формулами; 2) складання структурно-логічних схем; 3) завдання на знання англomовної правничої термінології; 4) розв'язання юридичних квестів; 5) складання та вирішення юридичних кросвордів. Крім того, науковець формулює завдання таким чином, щоб діяльність здобувачів освіти з їх виконання не була примітивною, спрощеною, а вимагає ознайомлення з науковими публікаціями, проведення їх аналізу, роботи з інформаційними ресурсами та базами даних [27].

Специфіка правової освіти, напрацювання професійних навичок майбутнього юриста вимагає пошуку ефективних шляхів вирішення проблемних питань із застосуванням чинних нормативно-правових актів, баз даних. Умовою правильності вирішення практичних ситуаційних завдань, кейсів, і взагалі виконання будь-яких задач у правовому колі потребує використання достовірних джерел, зокрема, нормативно-правових актів. При цьому слід враховувати, що їх норми можуть бути суперечливими, містити колізії. Крім того, під час дослідження проблеми можуть виявлятися певні прогалини у її правовому регулюванні.

Продуктивна аудиторна робота повинна бути спрямована на забезпечення взаємодії та активне залучення всіх здобувачів освіти до діяльності із застосуванням технологій кооперативного навчання, що дозволить проявляти індивідуальні, лідерські якості, формувати вміння прислухатися до думки інших учасників, враховувати їх думки, отримувати нову інформацію та відшукувати спільне оптимальне вирішення проблеми.

Розвитку креативності сприяє і використання в навчальному процесі різних форм оцінювання: взаємоперевірка, самоперевірка, портфоліо тощо. Наприклад, досвід використання технології «семінар» в інтегративному середовищі, в якому здобувачі освіти розміщують есе з приводу формування в Україні правової / соціальної / демократичної держави, а потім на підставі наданих критеріїв оцінювання здійснюють перевірку робіт колег, дозволяє зрозуміти процес оцінювання результатів навчання, віднайти власні помилки і має кінцевою метою забезпечення самовиховання та самоорганізації здобувача освіти.

Певного розвитку для осмислення, пізнання, вивчення матеріалу набуватиме практика перегляду пізнавальних відеоматеріалів, а також художніх чи

документальних фільмів правової тематики (у позааудиторний час) із подальшим обговоренням проблемних питань (на заняттях). «Моделюючи певні реальні ситуації (диспозитивність дискреційних повноважень, професійна деформація, етичні дилеми) й часто ґрунтуючись на реальних подіях, ці фільми яскраво, творчо, демонструють проблеми, з якими можуть мати справу юристи» [24, с. 193]. У цілому такі фільми можуть використовуватися як додатковий дидактичний матеріал, зокрема в процесі викладання як окремих курсів, так і незалежно від них, репрезентуючи певні цінності, покликані утверджуватися у свідомості правника.

Серед нових форм навчання юристів для удосконалення процесу їх майбутньої підготовки у навчальних закладах утворюються юридичні клініки, що дозволяють поєднати ще на етапі навчання теоретичні знання та практичні навички, і певною мірою розв'язати проблему відповідності підготовки сучасних фахівців вимогам практичної діяльності. Юридична клініка – це навчально-практичний центр, що створюється і функціонує на базі вищого навчального закладу, до складу якого входять викладачі та студенти старших курсів (3–5 років навчання) [27, с. 10].

Вирішенню проблеми відповідності теоретичної та практичної підготовки може бути поєднання вивчення навчальних дисциплін з проведенням консультацій для громадян з метою надання їм юридичної допомоги, що проводяться здобувачами освіти під контролем викладачів та практикуючих юристів у межах юридичної клініки. Таким чином, саме у клініці здобувачі освіти можуть отримати певні навички юридичної практики та потреби людей у питаннях захисту та відновлення порушених прав або охоронюваних законом інтересів, обговорити етичні та практичні питання роботи клініки. Серед практичних навичок, які отримують здобувачі освіти після роботи в юридичній клініці можна назвати: вміння опитувати клієнта; надання юридично обґрунтованої консультації; розслідування фактів справи; юридична етика; вивчення та аналіз нормативної бази й літератури; вміння правильно спілкуватися як в усній, так і в письмовій формі; вміння виступати в суді і правильно вести документацію; вміння вести переговори з органами державної влади тощо [24, с. 192].

Особливого значення у сучасних умовах набуває питання використання штучного інтелекту, в тому числі в юриспруденції.

За даними міжнародної консалтингової компанії McKinsey, у США налічується понад 1,3 млн ліцензованих юристів; і 22% роботи адвоката і 35% функцій юридичного клерка може бути автоматизовано. Компанія JPMorgan використовує програмне забезпечення Contract Intelligence, яке впродовж декількох секунд може здійснити аналіз юридичних документів, на що раніше витрачали 360 тис. год робочого часу [Цит. за 25, с. 117]. Наприкінці 2017 року

в США прогнозували, що реалізація алгоритму DoNotPay, який генеруватиме всі необхідні документи для складання позовів на розлучення, дозволить заощадити на послугах адвоката близько 10 тис. доларів США [Цит. 25].

Відповідно, інформаційні технології, бази даних, роботехніка (програми, що виконують рутинну роботу щодо складання заяв, позовів, листів тощо) та штучний інтелект як алгоритми повинні лише допомагати людям при виконанні стандартних завдань шляхом надання більшого обсягу інформації для ухвалення рішень, заощаджувати час та енергію людини для виконання нею більш креативних завдань.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що завданням викладача є виявлення здібностей і розвиток у здобувачів освіти закладеного у кожній людині природою певного творчого потенціалу, що забезпечується використанням творчого підходу при формулюванні проблемних, переважно нестандартних завдань, спрямованих на розвиток творчих можливостей здобувачів освіти, і вимагає урахування їх індивідуальних якостей, досвіду, вподобань. Сучасний фахівець є конкурентоспроможним лише за умови його сформованості як творчої особистості – цілісної, духовно багатой, активної, ініціативної людини, спроможною вирішувати нестандартні ситуації, адаптованої до майбутнього вирішення нових проблем сучасності. Відповідно, розвиток креативності є важливим для формування здорової конкурентоспроможної особистості.

Для успішного розвитку креативності у здобувачів освіти викладач повинен уміти проектувати навчальний процес відповідно до сучасних умов шляхом поєднання різних підходів та технологій навчання, застосування інноваційних методів навчання, пошуку оптимальних форм і методів навчальної роботи для кожного заняття, вирішення проблемних і творчих завдань професійно-педагогічної діяльності.

При викладанні та вивченні правових дисциплін необхідно орієнтувати освітній процес на розвиток технології роботи з правовою інформацією (яка повинна бути достовірною), що дозволить сформувати у майбутніх юристів професійні компетентності для розв'язання практичних проблем у технологічно орієнтованому суспільстві. Слід також враховувати ціннісні орієнтири цього процесу, звернені на особистість майбутнього юриста, здатного самостійно збирати, аналізувати та обробляти правову інформацію, ухвалювати рішення, застосовуючи набуті знання на практиці.

Література:

1. Gray A. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, 2016. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>
2. The Lisbon Declaration «Europe's Universities beyond 2010: Diversity with a common purpose». Council of the EUA on 13 April 2007. URL: http://www.edupolicy.org.ua/files/Lisbon_Declaration.pdf

3. Стан юридичної освіти в Україні: Аналітичне дослідження за результатами освітніх вимірювань. Київ : Ваіте, 2018. 168 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/03/30/LegalEducationReport-FINAL.pdf>
4. Маркова О. В., Шматок Т. Г. Креативність у вирішенні проблемних ситуацій в умовах глобального крос-культурного середовища. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (15 берез. 2016 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: І. А. Колеснікова (голова) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2016. С. 98–101. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/f900ec99-dded-49e5-bce4-ac0efd8c4123>
5. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології : навч. посіб. Київ: Академвидав. 2012. 224 с.
6. Балахтар К., Москальова А. Креативність педагогічних працівників як чинник їхнього суб'єктивного благополуччя : спец-курс для викладачів іноземних мов / К. Балахтар, А. Москальова. Київ: Талком, 2020. 86 с. https://lib.iitta.gov.ua/723056/1/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81_Balakhtar_Moskalova_%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB.2020_a5_new.pdf
7. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ: Академвидав. 2012. 349 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/483779/mod_resource/content/2/%D0%94%D0%B8%D1%87%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%202004.pdf
8. Антонова О. Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: [монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. С. 14–41. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8268/1/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%2C%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf>
9. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ : Поліграфкнига, 1996. 406 с.
10. Chick Tompson. What A Great Idea! – Harper Collins Publisher, New York. 1992. P. 18-19.
11. Ліхута О. В. Креативна педагогіка: збірка. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 49 с. URL: <https://donopdut.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/LIKHUTA.docx>
12. Linda M. MacNeil. Contradictions of Control: School Structure and School Knowledge. Routledge, 270, Madison Av., New York. 1999. p. 230.
13. Сологуб А. І. Особливості креативного підходу у профільному навчанні обдарованих учнів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 7. С. 34–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_7_9
14. Освітні технології: навчально-методичний посібник. [Пехота О.М., Кіктенко А.З., Любарська О.М. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А. С. К, 2004, 255 с.
15. Кузьма-Качур М. І., Горват М. В., Сігетій К. І. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі формування природознавчих компетентностей: методологічний підхід. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 72. том 1. С. 262 – 266. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.72-1.58>, URL: https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/72-2019/part_1/60.pdf

16. Долгова О. В. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у навчальній діяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Северодонецьк, 2017. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0013i7-f5d0.docx.html>
17. Воробйова Т. В. Формування креативних здібностей молодших школярів у процесі розв'язання навчальних завдань: автореф. канд. пед. наук: 13.00.09 Тернопіль, 2014. 19 с. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4490/1/Vorobiova.pdf>
18. Войцехівська І. С., Ільєва О. П., Будяк Т. А. Формування креативності майбутніх фахівців. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Сер. : Соціально-гуманітарні науки.* 2013. Вип. 2. С. 45–50. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/naukzv/2013_2_6
19. Ярошинська О. Креативність як провідний принцип побудови освітнього середовища у вищому навчальному закладі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2010. № 1. С. 113-119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2010_1_19.
20. Азарова Н. Інтерактивні технології навчання майбутніх правників. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* 2011. № 39(2). С. 7–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rpps_2011_39%282%29_3
21. Сірий Є. В. Інноваційний розвиток освіти в Україні: розгортання проблеми та засадницькі орієнтири. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2010. № 11. С. 65–77. URL: <http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.65.pdf>.
22. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті: Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції, присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії (Київ, 25–28 трав. 2005 р.); відп. ред. Н. В. Артикуца. Київ : СТИЛОС, 2005. С. 3–25. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9fcfc05a-eaf4-496a-9458-ee944e4da984/content>
23. Котикова О. М. Рольові технології у психолого-педагогічній підготовці майбутніх юристів на основі навчання через практику. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія.* Ялта : РВВ КГУ, 2010. Вип. 27. Ч. 1. С. 140-148. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13221/1/%D0%9A%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9C.%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%92%D0%90%D0%9A.%20doc..doc>
24. Луппа В. А. Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ. *Проблеми сучасної освіти.* № 4. 2013. С. 188-193. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8816>
25. Завальний А. М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 4 (109). С. 113-132. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/623d5515-bed6-4b25-ad1f-462cc1bc2760/content>
26. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с. URL: https://www.academia.edu/36970144/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC_%D0%B7%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
27. Практичні навички та зарубіжний досвід: чого бракує методології викладання конституційного права в Україні: результати обговорень під час круглого столу «Методологія викладання конституційного права: обмін досвідом». URL: <https://uplan.org.ua/news/praktychni-navychky-ta-zarubizhnyi-dosvid-choho-brakuie-metodolohii-vykladannia-konstytutsiinoho-prava-v-ukraini/>
28. Дулеба М. В. Мережа юридичних клінік України : ретроспективи та перспективи. Київ, 2006. 296 с.

References:

1. Gray, A (2016). The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution (digital ed.). *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>
2. Europe's Universities beyond 2010: Diversity with a common purpose: The Lisbon Declaration. Council of the EUA on 13 April 2007. URL: http://www.edupolicy.org.ua/files/Lisbon_Declaration.pdf
3. Stan yurydychnoi osvity v Ukraini: Analitychne doslidzhennia za rezultatamy osvity vymiriuvan (2018). [The state of legal education in Ukraine] Kyiv: Vaite. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/03/30/LegalEducationReport-FINAL.pdf> [in Ukrainian]
4. Markova, O. V., Shmatok, T. H. (2016). Kreatyvnist u vyrishenni problemnykh sytuatsii v umovakh hlobalnoho kros-kulturnoho seredovyscha [Creativity in solving problem situations in the conditions of a global cross-cultural environment]. *Stratehii mizhkulturnoi komunikatsii v movnii osviti suchasnoho VNZ: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 98–101). Kyiv: KNEU. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/f900ec99-dded-49e5-bce4-ac0efd8c4123> [in Ukrainian].
5. Chepil, M. M., Dudnyk, N. Z. (2012) Pedahohichni tekhnolohii: navch. posib. [Pedagogical technologies: teaching manual]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian]
6. Balakhtar, K., Moskalova, A. (2020). Kreatyvnist pedahohichnykh pratsivnykiv yak chynnyk yikhnoho subiektyvnoho blahopoluchchia : spets-kurs dlia vykladachiv inozemnykh mov [Creativity of pedagogical workers as a factor in their subjective well-being: a special course for teachers of foreign languages]. Kyiv: Talkom. URL: https://lib.iitta.gov.ua/723056/1/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81_Balakhtar_Moskalova_%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB.2020_a5_new.pdf [in Ukrainian].
7. Dychkivska, I. M. (2012). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii : navch. posib. [Innovative pedagogical technologies: teaching manual] Kyiv: Akademvydav. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/483779/mod_resource/content/2/%D0%94%D0%B8%D1%87%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%202004.pdf [in Ukrainian].
8. Antonova, O. Ye. (2012). Sutnist poniattia kreatyvnosti: problemy ta poshuky. Teoretychni i prykladni aspekty rozvytku kreatyvnoi osvity u vyschii shkoli: monohrafiia [Theoretical and applied aspects of the development of creative education in higher education: monograph] Dubaseniuk O. A. (Ed.). Zhytomyr: Vyd-vo im. I. Franka. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8268/1/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%2C%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf> [in Ukrainian].
9. Sysoieva, S. O. (1996). Pidhotovka vchytelia do formuvannia tvorchoi osobystosti uchnia [Teacher preparation for the formation of the student's creative personality]. Kyiv : Polihrafknyha. [in Ukrainian].
10. Chick, Tompson (1992). What A Great Idea! – Harper Collins Publisher, New York. P. 18-19.
11. Likhuta, O. V. (2021). Kreatyvna pedahohika: zbirka [Creative pedagogy: collection]. Sloviansk: Vyd-vo B. I. Matorina. URL: <https://donopdut.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/LIKHUTA.docx> [in Ukrainian].
12. Linda, M. MacNeil (1999). Contradictions of Control: School Structure and School Knowledge. Routledge, 270, Madison Av., New York. p. 230.

13. Solohub, A. I. (2013). Osoblyvosti kreatyvnoho pidkhodu u profilnomu navchanni obdarovanykh uchniv [Peculiarities of the creative approach in specialized education of gifted students]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 7 (pp. 34–36). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_7_9 [in Ukrainian].
14. Piekhota, O.M., Kiktenko, A.Z., Liubarska, O.M., et al (2004). Osvitni tekhnolohii: navchalno-metodychnyi posibnyk [Educational technologies: educational and methodological manual]. Piekhoty O. M. (Ed.). Kyiv : A. S. K [in Ukrainian].
15. Kuzma-Kachur, M. I., Horvat, M. V., Sihetii, K. I. (2019). Rozvytok tvorchykh zdibnostei molodshykh shkolariv u protsesi formuvannia pryrodoznavchykh kompetentnosti: metodolohichni pidkhid [Development of creative abilities of younger schoolchildren in the process of formation of natural science competences: a methodological approach]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 72, 1. (pp. 262 – 266). DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.72-1.58>, URL: https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/72-2019/part_1/60.pdf [in Ukrainian].
16. Dolhova, O. V. (2017). Rozvytok tvorchykh zdibnostei molodshykh shkolariv u navchalnii diialnosti zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Development of creative abilities of younger schoolchildren in educational activities by means of information and communication technologies]. Sievierodonetsk,. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/001317-f5d0.docx.html> [in Ukrainian].
17. Vorobiova, T. V. (2014). Formuvannia kreatyvnykh zdibnostei molodshykh shkolariv u protsesi rozviazannia navchalnykh zavdan: avtoref. kand. ped. nauk. [Formation of creative abilities of younger schoolchildren in the process of solving educational tasks: Extended abstract of candidate's thesis]. Ternopil. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4490/1/Vorobiova.pdf> [in Ukrainian].
18. Voitsekhivska, I. S., Ilieva, O. P., Budiak, T. A. (2013). Formuvannia kreatyvnosti maibutnikh fakhivtsiv [Formation of creativity of future specialists]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ser. : Sotsialno-humanitarni nauky*, 2.(pp. 45–50). URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN /naukzv/2013_2_6 [in Ukrainian].
19. Yaroshynska, O. (2010). Kreatyvnist yak providnyi pryntsyp pobudovy osvitnoho seredovyshcha u vyshchomu navchalnomu zakladi [Creativity as a leading principle of building an educational environment in a higher educational institution]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 1. (pp. 113-119). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2010_1_19. [in Ukrainian].
20. Azarova, N. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia maibutnikh pravnykiv [Interactive technologies for training future lawyers]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, 39(2). (pp. 7–13). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39%282%29_3 [in Ukrainian].
21. Siryi, Ye. V. (2010). Innovatsiyni rozvytok osvity v Ukraini: rozghortannia problemy ta zasadnytski oriientyry [innovative development of education in Ukraine: development of the problem and fundamental guidelines]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykhologii, pedahohiky*, 11. (pp. 65–77). URL: <http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/ aktprob.11.65.pdf>. [in Ukrainian].
22. Artykutsa, N. V. (2005). Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplyn u vyshchii yurydychnii osviti: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii, prysviachenoj 390-richchiu z dnia zasnuvannia Kyivskoi bratskoi shkoly – predtechy Kyievo-Mohylianskoj akademii, Artykutsa N. V (Ed.). Kyiv : STYLOS, (pp. 3–25). URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9fcfc05a-eaf4-496a-9458-ee944e4da984/content> [in Ukrainian].

23. Kotykova, O. M. (2010). Rolovi tekhnolohii u psykhologo-pedahohichnii pidhotovtsi maibutnikh yurystiv na osnovi navchannia cherez praktyku [Role technologies in the psychological and pedagogical training of future lawyers based on learning through practice]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Ser.: Pedahohika i psykholohiia*, 27, 1. Yalta : RVV KHU. (pp. 140-148). URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13221/1/%D0%9A%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9C.%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%92%D0%90%D0%9A.%20doc..doc> [in Ukrainian].

24. Luppa, V. A. (2013). Innovatsiini metody pidhotovky yurystiv u VNZ [Innovative methods of training lawyers in universities]. *Problemy suchasnoi osvity*, 4. (pp. 188-193). URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8816> [in Ukrainian].

25. Zavalnyi, A. M. (2018). Innovatsii yurydychnoi osvity: osmyslennia, vyklyky, perspektyvy [Innovations of legal education: understanding, challenges, prospects]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 4 (109). (pp. 113-132). URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/623d5515-bed6-4b25-ad1f-462cc1bc2760/content> [in Ukrainian].

26. Nesterovych, V. F. (2018)/ *Praktykum z Konstytutsiinoho prava Ukrainy* [Workshop on the Constitutional Law of Ukraine]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. URL: https://www.academia.edu/36970144/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC_%D0%B7_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 [in Ukrainian].

27. *Praktychni navychky ta zarubizhnyi dosvid: choho brakuie metodolohii vykladannia konstytutsiinoho prava v Ukraini: rezultaty obhovoren pid chas kruhloho stolu «Metodolohiia vykladannia konstytutsiinoho prava: obmin dosvidom»* (2018). URL: <https://uplan.org.ua/news/praktychni-navychky-ta-zarubizhnyi-dosvid-choho-brakuie-metodolohii-vykladannia-konstytutsiinoho-prava-v-ukraini/> [in Ukrainian].

28. Duleba, M. V. (2006). *Merezha yurydychnykh klinik Ukrainy : retrospektyvy ta perspektyvy* [Network of Legal Clinics of Ukraine: Retrospectives and Prospects]. Kyiv. [in Ukrainian].